

İQTİSADIYYAT VƏ İDARƏETMƏ

Vilayət İsmaylov

*Azərbaycan Əmək və Sosial
Münasibətlər Akademiyası, i.e.d
ismaylov1953@mail.ru*

Teymur Kərimov

*Azərbaycan Əmək və Sosial
Münasibətlər Akademiyası, magistrant
teymur-kerimov@internet.ru*

TURİZM MÜƏSİSSƏLƏRİNİN FƏALİYYƏTİNDƏ TURİZM EHTİYATLARININ ROLU

Məqalədə turizm müəssisələrinin fəaliyyətində turizm ehtiyatlarının rolu, turizm ehtiyatlarından səmərəli istifadənin ölkə turizminə verdiyi töhfələrin əhəmiyyəti, Azərbaycanda mövcud turizm ehtiyatlarını müəyyənləşdirməklə onlardan səmərəli istifadə yollarının araşdırılması göstərilir. Turizm resurslarından rəşional istifadənin qiymətləndirilməsi izah olunur. Ölkə turizminin inkişafında resursların böğüsünə uyğun inkişaf prespektivləri vurğulanır. Turizm ehtiyatlarının iqtisadiyyata təsiri, ehtiyatları təşkil edən əsas amillər və bunların umumiilikdə ölkə turizmində rolu haqqında məlumat verilir. Həmçinin, məqalədə milli mədəni turizm ehtiyatları və ondan optimal istifadə yolları təklif edilir.

Müasir dövrdə beynəlxalq integrasiya prosesində turizm ehtiyatlarından səmərəli istifadə yolları, rekreasiya ehtiyatlarının qiymətləndirilməsi, turizm resurslarına təsir edən daxili və xarici amillər tədqiqat işində ön plana çəkilir.

Məqsəd - Azərbaycanda mövcud turizm ehtiyatlarını müəyyənləşdirməklə onlardan səmərəli istifadə yollarının araşdırılmasından ibarətdir.

Metodologiya - tədqiqat işində statistik, iqtisadi və müqayisəli təhlil metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın nəticələri – turizm müəssisələrinin fəaliyyətində turizm ehtiyatlarının rolu, turizm ehtiyatlarından səmərəli istifadənin ölkə turizminə verdiyi töhfələrin əhəmiyyəti müəyyən edilmişdir.

Açar sözlər: *turizm müəssisələri, ehtiyatlar, milli, müasir turizm, rol, resurs*

Giriş

Son on il ərzində turizm sahəsi formalaşdı və dünyada ən böyük miqyasda xidmətlərin göstərilməsi üzrə fəaliyyət sferası kimi tanındı. Turizm – ölkələrin beynəlxalq bazarda müxtəlif keyfiyyətli tur xidmətlərinin təklifini özündə ehtiva edən iqtisadi sektorlardan biridir. Turizmin davamlı inkişafı onu əhatə edən, onunla əlaqəli infrastrukturun inkişafına birbaşa və vasitəli təsir göstərir, yekun nəticə etibarilə bütün ərazinin sosial-

iqtisadi və ekoloji inkişafına təkan verir.

Qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq turizm dövlətlərarası elmi-texniki, iqtisadi, mədəni, sosial əlaqələrlə yanaşı qarşılıqlı etimadın, sülhün qorunmasında, dostluq əlaqələrinin möhkəmlənməsində mühüm vasitələrdən biri kimi önəmli rol oynayır. Hazırkı dövrdə beynəlxalq turizm, avtomobil və neft emalı sənayesindən sonra dünyada iri ixrac sənayesi hesab olunur. Bu mənada turizm öz təşkilinə görə geniş spektrə malikdir. Son zamanlarda bu sahənin inkişafı üçün yaranmış siyasi, iqtisadi və sosial-mədəni imkanlar Azərbaycanda turizmin inkişaf perspektivlərinə nikbin baxmağa əsas verir [16, s. 75].

Mövcud şərtlərdə regional iqtisadiyyatın sistemli fəaliyyətinin rəasional olması istiqamətində turizmin inkişafının təşkilatı-iqtisadi mexanizminin formalaşmasına yeni yanaşmaların hazırlanması lazımdır. Bu və bu kimi proseslər tədqiqatın aktuallığını müəyyən edir.

İstənilən regionun turizm-rekreasiya xidmətləri sahəsinin səmərəli inkişafı turizm resursları və turistlərə xidmət şərtləri də daxil olmaqla, onun resurs potensialının inkişaf səviyyəsi və miqyası ilə əhəmiyyətli dərəcədə müəyyən edilir. Buna görə də regionda turizmin ayrı-ayrı növlərinin inkişaf perspektivlərini müəyyən etmək üçün mövcud turizm resurslarını sadəcə təsvir etmək deyil, turizm resurslarının və onlardan istifadənin səmərəliliyini təmin edən amillərin kompleks qiymətləndirilməsini həyata keçirmək lazımdır.

Turizm fəaliyyətində turizm ehtiyatlarının rolu

Müəlliflər Azərbaycan Respublikasının turizmin inkişafı üçün resurs potensialını təhlil etmişdir. Ölkədəki turizm resurslarının qiymətləndirilməsi zamanı ədəbiyyat mənbələrində tanınmış ayrı-ayrı metodikalardan istifadə olunmuşdur. Tədqiqatda məlumat mənbələri kimi Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi, Azərbaycan Dövlət Turizm Agentliyinin məlumatları və saytları, “Azərbaycan Respublikasına turist axınının sürətləndirilməsi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2017-ci il 20 fevral tarixli 2677 nömrəli Sərəncamı, həmçinin 2025-ci ilə qədər turizm sferasının inkişafı konsepsiyasının layihəsi və digər mövcud informasiya mənbələrindən istifadə edilmişdir.

Əksər dünya ölkələrində, milyonlarla insanın əmək fəaliyyətini təmin edən, sənayenin bütün istiqamətləri ilə bağlı olaraq fəaliyyət göstərən və geniş bir maddi bazara sahib olan turizm sahəsi mövcuddur. Müasir turizm sənayesi dünyada ən dinamik şəkildə inkişaf edən və iqtisadiyyata yüksək gəlir gətirən sahələrindən biridir.

Turizm, sosial bir hadisə kimi nəzərə alındıqda aşağıdakı kimi təsvir oluna bilər: “Turizm insanların daimi yaşayış evlərinin yerləşdiyi yerdən kənarda müvəqqəti yaşamaq, yalnız pul qazanmaq və ya siyasi, ya da hərbi bir məqsəd güdməmək şərti ilə, azad bir mühit içində, iş, din, səhiyyə, idman, istirahət, əyləncə, mədəniyyət, təcrübə qazanmaq, digər məqsədlər ilə yanaşı dost, qohum ziyarəti, konqres və seminarlarda iştirak etmək kimi səbəblər ilə həyata keçirilən prosesdir. Fərdi və ya kollektiv olaraq həyata keçirdikləri səyahətlərdən, getdikləri yerlərdə 24 saati aşan və ya o yerin bir yerləşdirmə obyektində ən azı bir gecələmə müddət ilə yerləşdirilməsindən ortaya çıxan iş və münasibətləri əhatə edən, ictimai bir hadisə, integrasiya olunmuş bir xidmət və mədəniyyət sənayesidir” [24, s. 30].

Turizm ehtiyatlarının öyrənilməsinin əsas vəzifəsi mövcud resursları təsərrüfatın dövriliyinə cəlb etmək, onların qiymətləndirilməsini aparmaqdan ibarətdir. Hər bir təbii və antropogen komponentlərdən istifadənin məqsədi turisti cəlb etmək imkanlarını artırmaqdan ibarətdir. Turizm ehtiyatlarının öyrənilməsində Azərbaycan alimlərindən Ə.C.Əyyubovun, B.Ə.Budaqovun, H.B.Sultanovun, A.H.Salmanovun; rus tədqiqatçılarından İ.T.Balabanov,

M.B.Birjakova, V.Q.Qulyaeva, V.A.Kvartalnova, V.M.Kozırov, M.E.Nemolyaevoy və s. alim-tədqiqatçıların xidmətləri olmuşdur [6, s. 52].

Azərbaycan Respublikası və onun ayrı-ayrı regionlarının turizm resurslarının mövcudluğunun və vəziyyətinin ilkin təhlili və turizm-rekreasiya xidmətləri sahəsinin maddi-texniki, maliyyə və əmək potensialının qiymətləndirilməsi ölkədə turizmin inkişafına mane olan əsas səbəbləri müəyyən etməyə imkan vermişdir. Bu səbəblərə ərazilərdə qeyri-rasional yerləşdirilmə, turizm-rekreasiya xidmətləri sahəsinin resurs potensialının vəziyyəti və turizm infrastrukturunun kifayət qədər inkişaf etmədiyi barədə tam və düzgün məlumatın olmaması daxildir.

Azərbaycanın ərazisində fəaliyyət göstərən kurortlar müalicə funksiyalarını saxlamaqla digər müalicə və istirahət məqsədli turistlər üçün nisbətən müxtəlif formalı proqramlar hazırlayır, mədəni və idman tədbirləri həyata keçirirlər. Onlar turistlər üçün sağlamlıq və güc bərpa edici kompleks xidmətlərini genişləndirməklə böyük seçim proqramları təklif edirlər. Bu təkliflər içərisində dənizkənarı otellərdə dənizdə üzmək və dəniz iqlimi ilə müalicə (talassoterapiya), yüksək tələbə malik olan “Fito-Gözəllik-Cavanlaşma” və s. proqramlar üstünlük təşkil edir ki, bu da uzun müddətli müalicə və sağlamlıq kurslarından ibarətdir. Odur ki, istirahət və müalicə bazarında geniş miqyaslı tədqiqatların aparılması, kurort xidməti standartlarının işlənilməsi və tətbiqi mövcud şərait üçün əlverişli hesab edilən bu növ turizmin inkişaf etdirilməsini şərtləndirir. N.S.Musayev turizmin bu istiqamətində aparılmış tədqiqatlara əsaslanaraq qeyd edir ki, dünya miqyasında fəaliyyət göstərən kurortları üç əsas növə ayırmaq olar: balneoloji (müalicəvi sular), palçıq və iqlim müalicəsi [10, s.113-122].

Qeyd edək ki, istənilən ölkədə turizmin inkişafı üçün resurs potensialının vəziyyəti haqqında dəqiq məlumatların olmaması turizm sahəsinin inkişafının effektiv strateji planlaşdırılmasına mane olur. Deməli, turizm resurslarının mövcudluğu və vəziyyəti barədə tam, düzgün və kompleks informasiya ilə təmin etmək üçün onların qiymətləndirmə mexanizmini tənzimləmək lazımdır.

Azərbaycanda turizmin inkişafı üçün resurs potensialının təhlilinin nəticələrini təqdim edəcəyik. 6 dekabr 2016-cı il tarixli Fərmanla təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasında ixtisaslaşdırılmış turizmin sənayesinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsinə əsasən 2025-ci ilədək olan dövr üçün uzunmüddətli baxış və 2025-ci ildən sonrakı dövr üçün hədəf baxış işlənilib hazırlanmış və Azərbaycanın müxtəlif turizm növləri üzrə potensialı, o cümlədən mədəni, sağlamlıq, dağ və qış, idman, işgüzar, çimərlik, ekoloji, ov və s. ayrı-ayrı turizm növlərinin inkişafı üçün zəruri potensialı müəyyənləşdirilmişdir. Odur ki, Azərbaycanın turizm ehtiyatları təbii resurslardan çox tərəfli istifadəyə görə fərqləndirilir.

Turizm ehtiyatlarının təsnifatında təbii resursdan istifadənin aşağıdakı xüsusiyyətləri vardır:

1. Təbii resurslar və onun ayrı-ayrı komponentləri turizm istehlakçısına yönəldilmiş əsas ehtiyat mənbələri olduğuna görə onun təbii mühitlə əlaqəsini birbaşa təmin etmiş olur.

2. Turizm bir çox hallarda təbii resurslardan istifadənin təşəbbüsçüsü kimi çıxış edir. Yəni onun elementlərinin mənimsənilməsi fəaliyyətində üstün istiqaməti təşkil edir. Belə ki, təbii turizm ehtiyatları turizm və istirahətin bütün növlərinin təşkili üçün baza rolunu oynayır.

3. Təbiətdən çox məqsədli istifadə etdiyinə görə turizmin ərazi təşkilində mövsümlük problemi yaranmır. Belə ki, komfort və ya diskomfort şərait, ekstremal ərazilər turizm resursuna çevrilir və istifadəni məqsədindən asılı olaraq dəyişir.

4. Turizm sahəsi və ya sənayesi təbiətdən istifadə edən bir çox sahələrlə qarşılıqlı təsirə və marağa malikdir. Bunlara misal olaraq kənd təsərrüfatı və aqro turizmi, milli parklar və ekoturizm, hətta filiz mədənlərinə də ekskursiya təşkil olunduğuna görə turizm ehtiyatı sayıla bilər. Turizmin təbiətdən çox tərəfli istifadə etdiyinə görə insanlar asudə vaxtlarının əsas hissəsini ətraf mühitlə bağlı olan turizm sahəsinə ayırır [19, s. 150].

Turizm resurslarının öyrənilməsinin təhlili göstərir ki, ehtiyatların yayılma arealı, turizm məqsədilə istifadə imkanları, mənimsənilmə səviyyəsi əsas götürülmüşdür. Turizm ehtiyatlarının istismar göstəriciləri onun yayıldığı ərazidən və kapital tutumundan asılıdır.

Turizm ehtiyatlarının ərazi amilləri əsas olduğuna görə mövcud resurs potensialı, turist cəlb olunma imkanı və bölgələr üzrə yayılmasının da öyrənilməsi vacibdir. Turizm ehtiyatlarının istismar müddəti aşağıdakı amillərdən asılıdır:

➤ Rekreasiya turizm ehtiyatlarının qiymətləndirilməsindən və turistlərin cəlb edilmə imkanlarından;

➤ Bəzi turizm ehtiyatlarının toxunulmazlığı və ərazi üzrə yayılma səviyyəsindən;

➤ Turizm ehtiyatlarının yığcam yerləşməsindən, həmçinin müəyyən ərazi vahidi çərçivəsində miqdarından;

➤ Turizm ehtiyatlarına olan tələbat və mövcud infrastrukturun inkişaf səviyyəsindən.

Turizm ehtiyatlarının uzunmüddətli istifadəsi onun yerləşdiyi ərazinin coğrafi xüsusiyyətlərindən asılıdır. Belə ki, turizm ehtiyatları müəyyən bir ərazidə yığcam cəmlənsə, bunlar rekreasiya təsərrüfatının inkişafı ilə bərabər onun uzunmüddətli istifadəsinin də təmin olunmasına xidmət edir. Ərazinin rekreasion dinamikliyi, ətraf mühitin antropogen təsirə az məruz qalması turizm ehtiyatlarından istifadənin səmərəliliyini artırmış olur [2, s. 241].

Təbii turizm ehtiyatlarına – təbiət abidələri, ekzotik landşaft, ərazinin yaşıllıq (meşəlik) dərəcəsi, Milli Parklar, dağ ekosistemləri, balenoloji və mikroiqlim resursları aiddir. Antropogen turizm ehtiyatlarına tarixi-memarlıq abidələri, mədəni-maarif müəssisələri, milli-irs nümunələri və s. aiddir [1, s. 45].

Təbii turizm ehtiyatlarının ərazi üzrə təminat səviyyəsində ayrı-ayrı komponentlərə görə qarşılıqlı əlaqəsi:

➤ ekzotik landşaft – təbiət abidələri – Milli Parklar;

➤ meşəlik dərəcəsi – təbiət abidələri – ekzotik landşaft;

➤ çimərlik – meşə – dağ ekosistemləri.

Bu əlaqələndirmə mövcud turizm ehtiyatlarının cəlbediciliyi, mənzərə müxtəlifliyi əsasında müəyyənləşir. Təbii turizm ehtiyatlarında cəlbedicilik landşaftın müxtəlifliyinin zəngin olmasına görə müəyyən olunur ki, bu da qeyd olunan komponentlərin qarşılıqlı olaraq əlaqələndirilməsi turizm tələbatına təsir etmiş olur.

Minlərlə tarixi memarlıq abidələrinin mövcudluğu ölkəmizin qədim və zəngin tarixə malik olmasının göstəricisidir. Azərbaycanın hər bir regionu (rayonu) özünə məxsus tarixi abidələri ilə fərqlənir və hər kəsi cəlb edir. Ölkəmizdə ən qədim tarixə malik olan Azıx mağarasıdır. Bundan başqa Qobustanda qayaüstü rəsmlər, müxtəlif müdafiə qalaları və qəsrləri, İslam mədəniyyətini özündə əks etdirən saraylar və digər tikililər tariximizi təzahür edir. Yuxarıda bəhs etdiyimiz, ölkəmizin zəngin ekoloji – turizm ehtiyatlarını təhlil edərkən respublikamızda müxtəlif turizm sahələrini inkişaf etdirməyin mümkünlüyünü müəyyən etmək olar [13, s. 90].

Ümumilikdə bütün memarlıq nümunələri, qədimliyi ilə seçilən tarixi-mədəni abidələr antropogen turizm ehtiyatlarına aid edilir. Antropogen turizm ehtiyatları aşağıda sadalanan qruplara bölünür:

➤ tarixi-memarlıq abidələri;

- arxitektura abidələri;
- mədəni irs nümunələri;
- müasir şəhərsalma və arxitektura abidələri;
- mədəniyyət müəssisələri və muzeylər;
- dini abidələr.

Ümumiyyətlə mədəni komplekslər maddi və mənəvi obyektləri özündə birləşdirməklə turizmde müxtəlif məqsədlərlə istifadə olunur. Geniş həcmli mədəni komplekslərlə yanaşı, eyni zamanda xalqın sosial-mədəni mühiti, adət-ənənələri, məişəti və təsərrüfat fəaliyyəti də buraya daxil edilir.

Mədəni komplekslər dəyərindən, davamlığından və həcmindən asılı olaraq turizm sənayesinə tələbatı formalaşdırmış olur. Mədəni komplekslər turizm sistemlərinin normal fəaliyyətin təmin etmək üçün insanların dünya görünüşün artırılmasında, biliklərinin çoxalmasında rol oynamaqla yanaşı, mühitin estetik sərvətlərini artırır, sağlamlıq və müalicə üçün əlverişli şərait yaradır.

İqtisadi ədəbiyyatlarda və tədqiqatlarda turizm ehtiyatlarının üç istiqamətdə qruplaşdırılması verilir (şəkil 1) [14, s. 3-12]:

- təbii turizm ehtiyatları;
- antropogen turizm ehtiyatları;
- sosial-iqtisadi turizm ehtiyatları.

Turizmde sahibkarlıq fəaliyyətinin genişlənməsi bölgələrdə investisiyaların artımına səbəb olmuşdur ki, bunun da nəticəsində dövlət proqramına uyğun olaraq burada turizmin müxtəlif növlərinə təkan vermişdir. Ölkədə turizm sahəsində yerli sahibkarlığa məxsus investisiyaların genişləndirilməsi üçün ölkənin vergi siyasəti təkmilləşdirilməli, yeni layihələrin həyata keçirilməsində güzəştlərin tətbiqi, kredit sistemində stimullaşdırıcı tədbirlərin görülməsi məqsədəuyğun olardı. Azərbaycanın turizm bazarında xarici investisiyaların payı az olsa da (15%), hazırda alman, ingilis, türk, fransız, avstriyalıların iştirakı təmin olunmuşdur. Onların əsas fəaliyyət sahəsi müasir turist obyektlərinin, xüsusilə otellərin tikintisinə yönəldilmişdir.

Turizmin əsas predmetlərindən biri yerləşdirmə xidmətidir. Yerləşdirmə dedikdə, turistlərin gecələməsi üçün nəzərdə tutulan yer başa düşülür. Mehman-xana və ya otel təsərrüfatı turizm sənayesinin mühüm tərkib hissəsidir.

Mehmanxanalar aşağıdakı əlamətlərə malik olurlar:

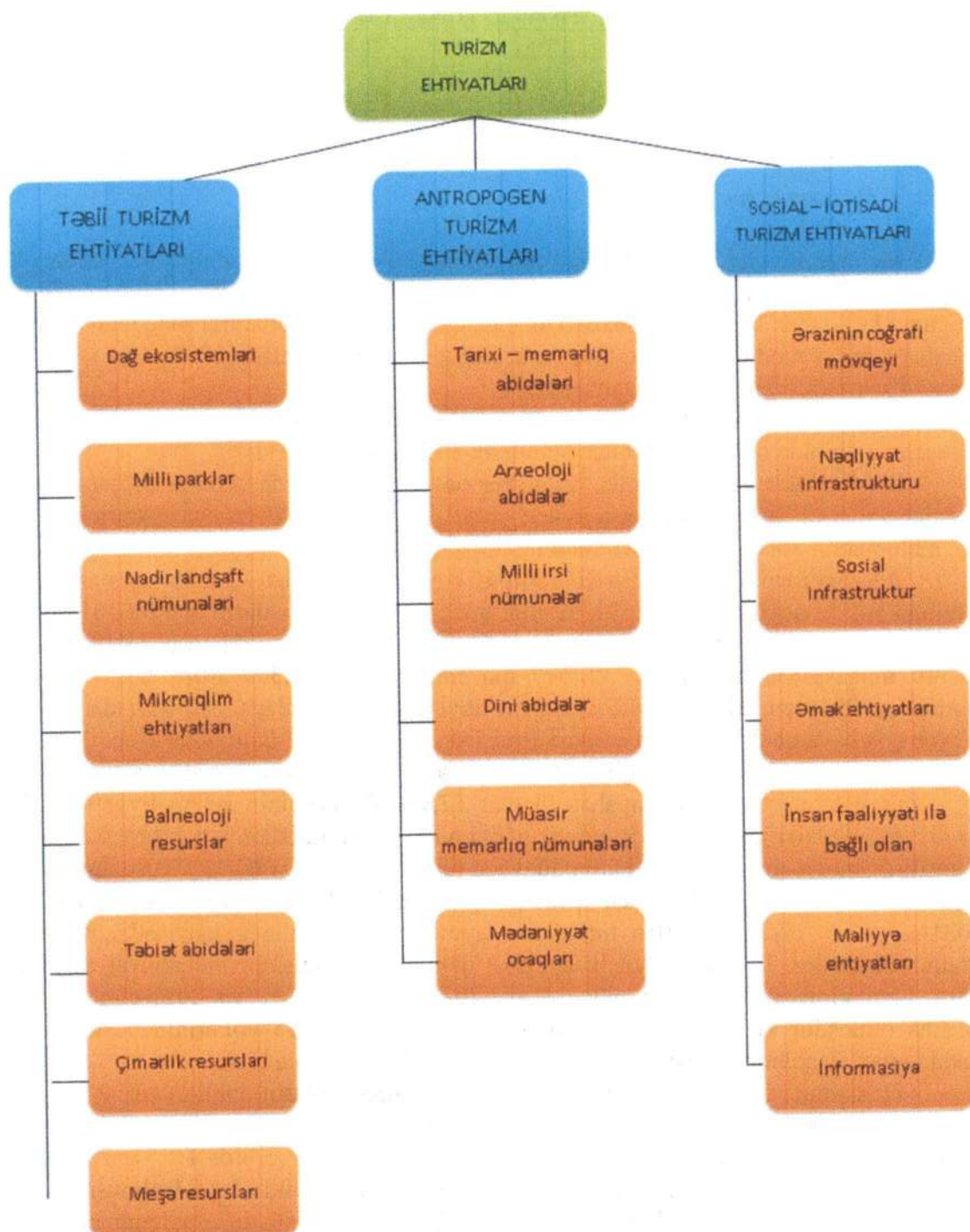
1. Sayı müəyyən edilmiş, minimumu aşmayan, vahid rəhbərliyi olan nömrələrdən ibarət olurlar.
2. Yatağın sahmana salınması, nömrənin və sanitariya-gigiyena xəttinin gündəlik təmizlənməsi ilə məhdudlaşmayan müxtəlif mehmanxana xidmətləri göstərilir.
3. Göstərilən xidmətlərə, mövcud qurğulara və ölkənin standartlarına uyğun olaraq dərəcə və kateqoriyalara görə qruplaşmışdır.
4. İxtisaslaşdırılmış qurum kateqoriyasına daxil deyil.

Material və metod

Azərbaycan Respublikasında turizm obyektləri fərqli maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinə malikdirlər. Bu baxımdan hər birinin fəaliyyətini əks etdirən əsas sosia-iqtisadi göstəricilərinin təhlil edilməsi onların fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi nöqteyi nəzərindən xüsusilə vacibdir.

Odur ki, 2006-2020-ci illər üzrə mehmanxana və mehmanxana tipli turizm müəssisələrinin əsas iqtisadi göstəricilərinin təhlil edilməsi onların inkişafını xarakterizə edə bilər (cədvəl 1).

Məlumatların təhlili göstərir ki, 2006-2020-cü illər ərzində mehanxana tipli müəssisələrin sayında 370 vahid artım müşahidə edilmişdir bu da 130 % artım deməkdir. Yerləşdirilmiş şəxslərin sayına gəlcə pandemiyadan öncə (2019) ən yüksək nəticə (1.919.765) olmuşdur. 2020-ci ildə isə bu göstərici azalaraq 668.813 nəfər olmuşdur (1.250.952 nəfər azalma müşahidə edilib – 65%).

Şəkil 1. Turizm ehtiyatlarının təsnifatı

Mənbə: [13, s.125-132; 14, s.3-12] əsasında müəlliflər tərtib etmişdir

Mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrin əsas göstəriciləri

Göstəricilər	2006	2016	2017	2018	2019	2020
Mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrin sayı, vahid	285	548	563	596	642	655
Yerləşdirilmiş şəxslərin sayı - cəmi, nəfər	291 617	1 122 068	1 414 708	1 749 475	1 919 765	668 813
İşçilərin sayı, nəfər	4 338	9 838	10 015	11 407	12 481	10 731
Müəssisələrin istismarından daxil olan gəlir, min manatla	74 342,4	240 112,7	284 453,9	359 453,0	450 188,5	116 798,0
Büdcəyə ödənilmiş ƏDV və digər vergilər, min manatla	9 445,9	38 525,7	39 040,6	33 323,1	42 252,5	15 018,2

Mənbə: [23] əsasında müəlliflər tərtib etmişdir

Mehmanxanalarda çalışan işçilərin sayında da müsbət dinamika müşahidə olunmuşdur (2020-ci il istisna olmaqla). 2006-2019 cu illərdə işlə təmin olunanların sayı artaraq 8143 nəfər olmuşdur. 2020-ci il pandemiya və qapanmalarla əlaqədar mehmanxanaların fəaliyyətində durğunluq müşahidə edilmişdir və bununlada 1750 nəfər insan öz iş yerini itirmək məcburiyyətində qalmışdır.

Müəssisələrdən əldə olunan gəlirdə 2019-cu ilə nisbətən 2020-ci ildə 333390,5 min manat az gəlir əldə olunmuşdur buda təxminən 74% azalmanı göstərir.

Dövlət büdcəsinə ödənilmiş vergilərin də artım tempində azalma müşahidə olunmuşdur. 2020-ci ildə 15018,2 min manat vəsait köçürülmüşdür və bu göstərici 2019-cu ilin məlumatına əsasən 64,4% azalmanın olduğu qeyd olunur.

Azərbaycanda 2015-2020-ci illərdə beynəlxalq turist qəbulu göstəricilərinin təhlilinə əsasən qeyd etmək olar ki, bu illər ərzində ən çox turistlərin qəbulu 2019-cu ildə olmuş, bu göstərici 2015-ci ilə müqayisədə 58,0%; 2016-cı ilə müqayisədə 41,0%; 2017-ci ilə müqayisədə 17,6% və 2018-ci ilə müqayisədə 11,3% artım təşkil etmişdir. Həmçinin, 2019-cu ildə müxtəlif nəqliyyat növlərindən istifadəyə görə turistlər 2019-cu ildə ən çox hava nəqliyyatından istifadə etmişlər və bu göstərici ümumi qəbul edilmiş turist sayının 40,5%-ni, avtomobil nəqliyyatından istifadə edərək ölkəyə səyahət edənlər 40,1%-ni, dəmir yolu nəqliyyatı ilə səyahət edənlər 12,9%-ni, həmçinin su nəqliyyatı və digər nəqliyyat vasitələrindən istifadə etməklə öləmizə gələn turistlər isə birgə 6,5% təşkil etmişdir. Onu da qeyd edək ki, bütün dünyada tüğyan edən COVID 19 virusunun törətdiyi fəsadlar nəticəsində ölkələr arası qediş-gelişlərə məhdudiyyətlər qoyulduğundan 2020-2021-ci illərdə ölkəmizə gələn turistlərin sayında 2019-cu ilə müqayisədə çox kəskin azalma olmuşdur. Belə ki, beynəlxalq turist qəbulu göstəricisinin müqayisəli təhlilindən göründüyü kimi, 2019-cu ilə müqayisədə 2020-ci ildə 74,9% və 2021-ci ildə 18,5% azalma olmuşdur ki, bunun da səbəbi ölkələrin quru və hava yollarının başlanması və ölkələrarası əlaqələrin müəyyən müddət ərzində bağlı olması ola bilər.

Həmçinin gəlmə və getmə turizmi üzrə məlumatların təhlilindən görünür ki, müqayisə edilən dövrdə getmə turizmi həmişə gəlmə turizmini üstələmişdir. Belə ki, 2015-ci ildə bu göstəricinin nisbəti 1:2,04; 2016-cı ildə 1: 1,9; 2017-ci ildə 1:1,52; 2018-ci ildə 1: 1,72; 2019-cu ildə 1: 1,76; 2020-ci ildə 1:1,46 və 2021-ci ildə 1:1,34 olmuşdur. Lakin qeyd edək ki, bu göstərici turizm inkişaf etmiş ölkələrdə 1:5 nisbətində olduqda qənaətbəxş hesab edilir. Bu onu göstərir ki, Azərbaycanda həmin göstəricilərin nisbətinin turizm sferası inkişaf etmiş ölkələr üzrə göstərici səviyyəsinə çatdırılması istiqamətində həm dövlət, həm də Azərbaycan Respublikası Dövlət Turizm Agentliyi və onun tabeliyində

fəaliyyət göstərən müvafiq turizm şirkətləri maksimum güclə çalışmalıdırlar [23, s. 22].

Müzakirə

2016-2020-ci illərdə iqtisadi rayonlar üzrə mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrdə turistlərin yerləşdirilməsi və onlardakı birdəfəlik tutumun həcmnin müqayisəsi cədvəl 2-də verilir.

Cədvəl 2

İqtisadi rayonlar üzrə mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrdə birdəfəlik tutum (yer)

Regionlar \ illər	2016	2017	2018	2019	2020
Bakı	14 020	14 861	18 637	20 740	21 151
Şəki-Zaqatala	4 469	4 308	4 432	4 561	4 701
Gəncə-Qazax	2 911	2 978	3 312	3 392	3 392
Quba-Xaçmaz	9 572	10 162	10 462	10 931	10 991
Lənkəran	2 984	3 199	3 249	3 658	3 658
Dağlıq Şirvan	1 688	1 688	1 738	1 738	1 834
Aran (Göyçay, Mingəçevir və s.)	2 099	2 040	2 234	2 296	2 296

Mənbə: [23, s. 49] əsasında müəlliflər tərtib etmişdir

Aparılmış təhlil göstərir ki, Bakı şəhəri üzrə bu tip müəssisələrdə birdəfəlik tutumun sayında 2016-cı ilə nisbətən 2017-ci ildə 6,0%; 2018-ci ildə 32,9%; 2019-cu ildə 47,9% və 2020-ci ildə 50,9% artım olmuşdur.

2021-ci ildə mehmanxanaların birdəfəlik tutumundan istifadə 11,2 faiz səviyyəsində olmuşdur (2020-ci ildə 6,5 faiz). Bu göstərici Şabranda 82,2 faiz, Beyləqanda 25,5 faiz, Qubada 22,2 faiz, Naftalanda 21,0 faiz, Lənkəranda 19,1 faiz, Qəbələdə 16,2 faiz, Bakıda 14,2 faiz, Ağcabədidə 14,0 faiz, Bərdədə 13,0 faiz, Göyçayda 12,9 faiz, Cəlilabadda 12,7 faiz, Sabirabadda 12,0 faiz, Şəmkirdə 11,7 faiz, Şamaxıda 11,2 faiz, digər şəhər və rayonlarda isə ölkə üzrə orta göstəricidən aşağı olmuşdur [23, s.49].

Ölkədə xarici investisiyaların daxili turizm sektoruna yönəldilməsi, ilk növbədə regionlarda infrastruktur sahələrin bərpasından asılıdır. Keçid dövründə olan ölkələrin təcrübəsinin təhlili göstərir ki, turizm sənayesinə xarici kapitalı cəlb etmək üçün əvvəlcə ayrı-ayrı regionlarda nəqliyyat, kommunikasiya infrastrukturunu bərpa olunur, mövcud rekreasiya ehtiyatları qiymətləndirildikdən sonra onlar turizm fəaliyyətinə yönəldilir. Azərbaycanın infrastrukturunu bərpasına, turizm sənayesinin modelləşdirilməsinə, bölgələrin rekreasiya potensialının mənimsənilməsinə xarici investorların cəlb olunması mümkündür. Ölkədə xarici iş adamları üçün münbit şəraitin yaradılması, bu sahədə investisiyaların qoyulması, vergi mühitinin yaxşılaşdırılması və şəffaflaşdırılması, reklam bazarının inkişafı, onların turizm sahəsinə daha çox kapital yönəltməsinə təsir göstərə bilər [18, s. 251].

Nəticə

Aparılan araşdırmalar nəticəsində məlum olmuşdur ki, ölkəmiz çox yüksək turizm potensialına malikdir. Respublikamızın əlverişli iqtisadi coğrafi mövqeyi, iqlimi, relyefi, hidroloji resursları, təbiət və tarixi abidələri, palçıq vulkanları və s. turizmin inkişafı üçün əsas amillərdir.

Bu turizm növlərinin inkişafı istiqamətində dövlətimiz tərəfindən müxtəlif dövlət proqramları hazırlanır və həyata keçirilir. Son vaxt “Azərbaycanda ixtisaslaşmış turizm sənayesinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi” hazırlanaraq təsdiq edilmişdir. Məhz bu işlərin həyata keçirilməsinin nəticəsidir ki, bu gün Azərbaycan turizmi inkişafın yüksək pillələrinə qədəm qoyur. Lakin bu istiqamətdə görülmək işlər həddindən artıq çoxdur. Bunun üçün məlumat bazaları hazırlanmalı və qarşıya çıxan problemlərin həlli yolları öyrənməlidir. Bunun üçün ölkəyə gələn və ölkədən gedən turistlərin göstəriciləri öyrənilməli və məlumat bazası yaradılmalı müxtəlif reklam çarxlarından, internet resurslarından istifadə olunmalıdır. Bu məlumatlar turistlərə dolğun və düzgün çatdırılmasına, ölkəyə turist axınının artmasına xidmət etməlidir.

Ölkənin təbii imkanlarının və ayrı-ayrılıqda turizm potensialının bütün dünyaya çatdırılması istiqamətində reklam işlərinin genişləndirilməsinə, informasiya vasitələrinin artırılmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycanın tarixi abidələri. AMEA. –Bakı, - 1958, -75 S.
2. “Turizm” – S. Yeganlı, E.Hacıyev, -Bakı, -2001, - 166 S.
3. “Rekreasiya-turizm ehtiyatları”, - Bakı, -2003, -14 S.
4. “Azərbaycanda gəlmə turizm və onun inkişafı yolları” - C.A. Məmmədov, B.Ə.Bilalov, - Bakı, - 2004, -171S.
5. “Turizmin əsasları” - İ. Hüseynov, N. Əfəndiyeva, Bakı, -2007 -144 S.
6. “Azərbaycanda turizmin inkişaf problemləri” - F.İ.Qurbanov, “Adiloğlu” nəşriyyatı, Bakı, - 2007, -272 S.
7. “Turizmin tarixi” (Dərslik) - B.Ə. Bilalov “Mütərcim”, -Bakı, - 2008, -188 S.
8. Azərbaycan turizminə bir baxış, “Mədəniyyət” qəzeti, 2009-cu il
9. “Turizmin iqtisadiyyatı və idarə edilməsi” - Ə.Q. Əlirzəyev, -Bakı, - 2011, -122 S.
10. “Müalicə-sağlamlıq turizminin inkişaf etdirilməsi istiqamətləri”. N.S.Musayev, -Bakı: Əmək və Sosial Münasibətlər Elmi praktiki jurnal, -2019, №1 (11), -s.113-122
11. “Azərbaycanda regional turizmin inkişafı: problemlər və perspektivlər” - A.N. Həsənov, - Bakı, - 2012, s. 65-77; 232-253; 263
12. “Azərbaycanda turizm bazarının formalaşması və idarə olunmasının regional xüsusiyyətləri” - E.Q. Məmmədov, -Bakı, -2013, -s.72; -s. 239-251
13. “Turizmin əsasları” - B.Ə. Bilalov, Ç.G.Gülaliyev, Bakı, - 2015, - 150 S.
14. “Turizm ehtiyatları” (fənn mühazirələri) - H. Rəsulov, Mingəçevir, - 2015, - s. 3-12
15. “Azərbaycanda turizm”- Statistik məcmuə, -Bakı, -2016, -s.25-27
16. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 16 mart tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri” çərçivəsində Turizm üzrə Alt-işçi qrupunun Hesabatı, -Bakı, -2016, -s. 13-15
17. Hasan Olalı, Turizm Teorisi və Politikası, Endüstri Maatbacılık ve Ticaret, -İzmir, -1963, -s. 50
18. Hasan Olalı ve Alp Timur, Turizm Ekonomisi, -1988, -s. 30
19. “Экономика и организация туризма” Азар В. И., М., -1993, -s.17
20. Шаповал Г.Д. История туризма. Минск, ИП, «Эноперспектива», -1999, -s.184
21. “Международный туризм и развитие туризма в Азербайджанской Республике” - S.T.Eqanlı, G.M.Qadjiev, -Bakı, -2003, -s.154
22. Ölkə iqtisadiyyatında turizmin rolu və onun yüksəldilməsi istiqamətləri - <http://www.intranslaw.com>
23. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistik Komitəsi - www.stat.gov.az
24. “Azərbaycanda turizm” - www.azerbaijan.travel
25. Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi - www.mct.gov.az

26. Azərbaycan Respublikası - www.azerbaijan.az
27. Azərbaycan Milli Kitabxanası “Azərbaycanın daxili turizm potensialı” - www.anl.az
28. Azərbaycan İnformasiya Agentliyi - www.azerbaycaninfo.az
29. Tourism - www.wikipedia.org
30. World Tourism Organization - www2.unwto.org
31. www.turizm.az
32. https://studopedia.ru/3_159256_geografiya-lechebno-ozdorovitelno-turizma.html

Д.э.н. Вилят Исмаилов
Теймур Керимов

РОЛЬ ТУРИСТСКИХ РЕСУРСОВ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ТУРИСТСКИХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Резюме

В статье освещается роль туристских ресурсов в деятельности туристских предприятий, значение эффективного использования туристских ресурсов в туризме страны. Показано изучение способов эффективного использования существующих туристических ресурсов в Азербайджане, дана оценка рационального использования туристических ресурсов. Освещены перспективы развития туризма страны. Влияние туристских ресурсов на экономику, основные факторы, входящие в состав ресурсов и их роль в туризме страны в целом. Также в статье упоминаются наши национальные культурно-туристические ресурсы и пути их оптимального использования.

В современное время, в процессе международной интеграции, в исследовании выделяются пути эффективного использования ресурсов туризма, оценка рекреационных ресурсов, внутренние и внешние факторы, влияющие на ресурсы туризма.

Цель — он состоит в выявлении существующих туристических ресурсов в Азербайджане и изучении способов их эффективного использования.

Методология — в исследовании использовались методы статистического, экономического и сравнительного анализа.

Результаты исследования — выявлена роль туристских ресурсов в деятельности туристских предприятий, важность вклада эффективного использования туристских ресурсов в туризм страны.

Ключевые слова: *туристские предприятия, заповедники, национальный, современный туризм, роль, ресурс*

Doctor of economics Vilayat İsmayilov
Teymur Karimov

THE ROLE OF TOURIST RESOURCES IN THE ACTIVITIES OF TOURIST ENTERPRISES

Summary

The article shows the role of tourism resources in the activities of tourism enterprises, the importance of the effective use of tourism resources in the country's tourism. The study of ways to effectively use the existing tourism resources in Azerbaijan is shown. The assessment of the rational use of tourism resources is explained. Prospects for the development of the country's tourism are highlighted. The impact of tourism resources on the economy, the main factors that

make up the resources and their role in the country's tourism in general. The article also mentions our national cultural tourism resources and ways to use them optimally.

In modern times, in the process of international integration, the ways of efficient use of tourism resources, assessment of recreational resources, internal and external factors affecting tourism resources are highlighted in the research.

The purpose – it consists of identifying the existing tourism resources in Azerbaijan and exploring ways to use them effectively.

Methodology – political, normative and comparative analysis methods were used in the research.

The results of the study – The role of tourism resources in the activities of tourism enterprises, the importance of the contribution of the efficient use of tourism resources to the country's tourism was identified.

Keywords: *tourism enterprises, reserves, national, modern tourism, role, resource*